

Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych

Pod redakcją D. Szymańskiej, Toruń 2000

Daniela Szymańska

Beata Hołowiecka

*Instytut Geografii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu*

RUCH WĘDRÓWKOWY LUDNOŚCI I JEGO ZASIĘG ODDZIAŁYWANIA NA PRZYKŁADZIE MIASTA BYDGOSZCZY I TORUNIA

Przedmiotem niniejszego artykułu są ruchy wędrownicze ludności do i z miasta Bydgoszczy i Torunia i zasięg ich oddziaływania. Przeprowadzona analiza zjawiska migracji stałych do i z Bydgoszczy jak również do i z Torunia koncentrowała się głównie na latach dziewięćdziesiątych, jednakże w miarę możliwości starano się objąć badaniami również lata nieco wcześniejsze. Z powodu braku danych w artykule nie omówiono przyczyn migracji, określono jedynie jej natężenie, kierunki i zasięg jej przestrzennego oddziaływania, zakładając jednocześnie, że migracje są jednym z elementów świadczących o powiązaniach danego miasta z jego bliższym i dalszym zapleczem. Związki te wynikają zarówno z aktualnych powiązań społeczno-gospodarczych jak i z historii i tradycji dotychczasowych powiązań przestrzennych Bydgoszczy i Torunia.

Badając relacje miasto-region zaobserwować można wyraźne występowanie sprzężeń zwrotnych. Z jednej strony zasięgi wpływów i siła ciężenia regionu do miasta zależą w dużym stopniu od jego wielkości, potencjału ekonomicznego i atrakcyjności, z drugiej zaś wielkość strefy wpływów i siła oddziaływania miasta jest zależna od rozwoju komunikacji, gęstości osiedli, mobilności ludności w zapleczu oraz poziomu jego urbanizacji i industrializacji. Powiązania miasta z jego regionem badane są na ogół poprzez analizę występujących związków w zakresie komunikacji, demografii, aprowizacji, handlu i finansów, administracji, służby zdrowia, kultury, polityki i religii oraz rekreacji. W przypadku Bydgoszczy i Torunia występujące związki pomiędzy miastem a jego zapleczem oraz

zasieg ich oddziaływania zbadano wykorzystując występujące powiązania w zakresie ruchu ludności (migracji stałych – wewnętrznych).

W zmienionej sytuacji społeczno-gospodarczej i geopolitycznej Polski nastąpił nowy etap w rozwoju ruchów wędrowniczych ludności, zaznaczył się on ogólnym wzrostem złożoności procesów migracyjnych, częściową reorientacją ruchów zewnętrznych i wewnętrznych oraz zespołem nowych jakościowo zjawisk i efektów ubocznych (których rozpoznanie wymaga wielu systematycznych badań).

Na przestrzeni ostatnich lat zmienia się skala, kierunki i złożoność uruchomionych przemieszczeń terytorialnych ludności. Wyraża się to m.in.:

1) w pogłębianiu tendencji spadkowej, zapoczątkowanej w końcu lat 70. w zakresie mobilności przestrzennej ludności, zarówno mobilności regionalnej jak i wewnątrzwojewódzkiej;

2) w znacznym zmniejszaniu wielkości emigracji stałej za granicę, a jednocześnie znacznie wyższej niż dotąd skali napływu cudzoziemców.

Obserwuje się spadkową tendencję przyrostu liczby ludności w miastach, która spowodowana jest wkraczaniem w wiek prokreacyjny mniej licznych roczników z okresu niżu demograficznego lat sześćdziesiątych, zmniejszaniem się dzietności kobiet, zmniejszonym nasileniem migracji oraz ogólnym kryzysem społeczno-gospodarczym z początku lat dziewięćdziesiątych, stanowiącym koszt transformacji społeczno-gospodarczej i politycznej kraju.

Jednym z głównych czynników wpływających na wielkość napływu i odpływu w wyniku przejścia z gospodarki centralnie zarządzanej do gospodarki rynkowej jest rynek pracy, na który składają się trzy elementy: liczba ofert pracy, wysokość zarobków i sytuacja mieszkaniowa. Ważnym czynnikiem wpływającym na wielkość napływu wewnętrznego jest proces pauperyzacji społeczeństwa, które ze względu na wysokie koszty zmiany miejsc zamieszkania ogranicza swoją mobilność.

Liczba osób zmieniających miejsce zamieszkania obniża się w Polsce z każdym rokiem (1960 r. – 1256,2 tys., 1970 r. – 881,9 tys., 1980 r. – 895,3, 1985 r. – 650,6, 1990 r. – 529,9, 1995 r. – 419,7 1997 r. – 417,0, 1998 r. – 425,9 tys. osób).

W konsekwencji ruchliwość przestrzenna ludności zmniejszyła się w roku 1998 do 10–11 osób, w 1995 – 11 osób na 1000 mieszkańców, podczas gdy w roku 1960 zmieniały miejsce zamieszkania ponad 42 osoby na 1000, w 1970 – 27 osób, a w 1980 – 25 osób.

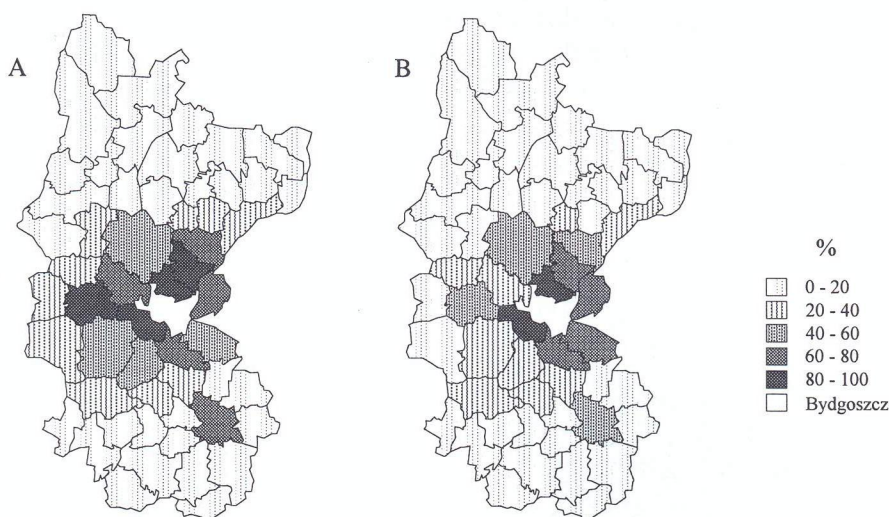
Efekty migracyjne w postaci salda przemieszczeń wewnętrznych ludności są zróżnicowane w zależności od wielkości miasta oraz od odległości od miasta. Wszędzie jednak od końca lat osiemdziesiątych obserwuje się zmniejszenie ruchów migracyjnych ludności Miasta najmniejsze do 5 tys. mieszkańców notują generalnie straty migracyjne, niejako świadczą na rzecz rozwoju demograficznego miast większych. Same natomiast rozwijają się jedynie w wyniku przyrostu naturalnego, który systematycznie maleje. W miastach o liczbie mieszkańców od

5 do 10 tys. saldo migracji jest dodatnie, jednak ciągle jeszcze relatywnie znacznie niższe niż średnia dla ogółu miast.

W odniesieniu do miast dużych (Bydgoszczy, Torunia itp.) generalnie obserwuje się dwie przeciwstawne tendencje. Z jednej strony odnotowujemy dość duże zainteresowanie osiedlaniem w tych miastach (choć napływ ten ciągle słabnie), z drugiej natomiast mieszkańcy wyżej wymienionych jednostek osadniczych przesiedlają się na stałe na obrzeża miast i na wiejskie tereny gmin ościennych.

Od początku lat dziewięćdziesiątych notuje się zwiększoną wielkość migracji ludności miasta z Bydgoszczy na tereny wiejskie. Główną falę migrantów przyjmują gminy ościenne: Dąbrowa Chełmińska, Dobrcz, Osielsko, Sicienko, Białe Błota, Nowa Wieś Wielka i Solec Kujawski (por. rys. 1 i 2).

Rys. 1. Mapa koncentracji regionalnego napływu (A) i odpływu (B) ludności do i z Bydgoszczy w latach 1990–1996

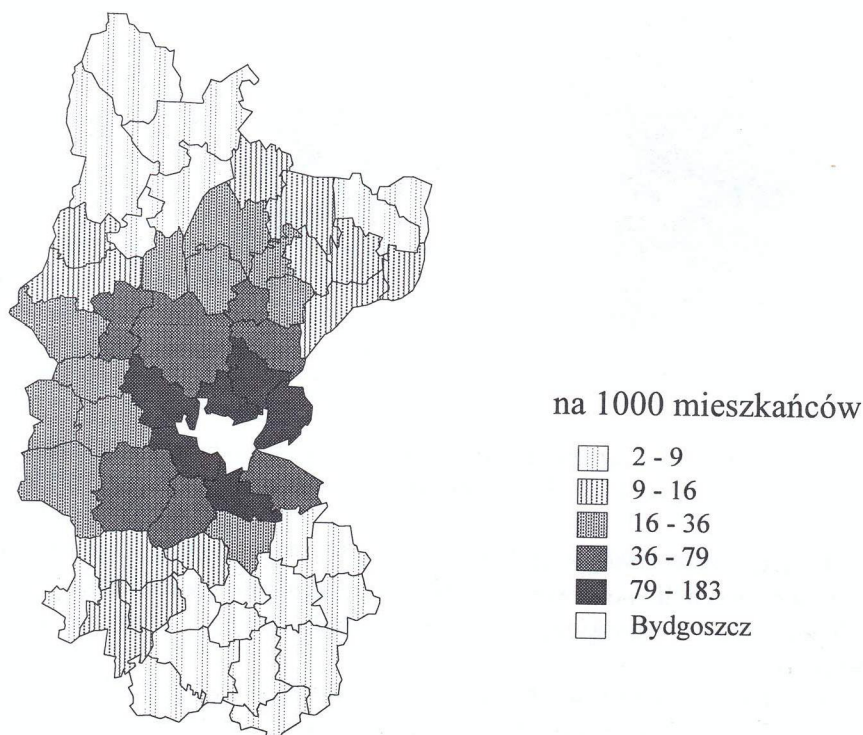
W latach 1990–1997 w globalnym napływie do Bydgoszczy udział migrantów, którzy przybyli spoza województwa bydgoskiego wynosił 58,6%, z regionu (tj. byłego woj. bydgoskiego) 28% oraz z bezpośredniej strefy podmiejskiej (gminy ościenne) 13,4%.

W odpływie natomiast 58% migrantów przeniosło się poza teren woj. bydgoskiego, 23% przenieśli się z Bydgoszczy na obszar byłego województwa bydgoskiego i aż 19% całości migrantów na teren gmin ościennych. A zatem z gmin ościennych przybyło do Bydgoszczy 13,4% ogółu imigrantów, a emigrowało z miasta na teren podmiejski aż 19% całości odpływu. W obrocie migracyjnym Bydgoszczy obrót krajowy wynosił 58,1%, regionalny (województwo) 25,9% i lokalny (gminy ościenne) aż 16% (rys. 1, 2).

W odniesieniu do miasta Bydgoszczy jak również Torunia, należy zauważyć, że o ile wielkość napływu migracyjnego utrzymywała się w badanym okresie (1990–1997) na tym samym poziomie, to odpływ systematycznie rośnie.

Wydaje się, że w wyniku ciągle rosnącej emigracji ludności do gmin ościennych wielkość odpływu regionalnego z Bydgoszczy z roku na rok będzie wzrastać. To z kolei odzwierciedla się we wzroście liczby mieszkańców gmin ościennych i młodej strukturze demograficznej tych obszarów.

Regionalny odpływ w analizowanym okresie wykazuje tendencję rosnącą. W 1990 roku z Bydgoszczy wyemigrowało 661 osób, w 1992 roku – 964 osoby, w 1996 roku – 1150, a w 1997 roku aż 1215 osób. Wydaje się, że tendencja wzrostu odpływu regionalnego z Bydgoszczy w następnych latach będzie się utrzymywała. Większość odpływu regionalnego przyjmują i będą przyjmowały gminy ościenne, w których notujemy wzrost liczby mieszkańców spowodowany z jednej strony napływem młodych migrantów, z drugiej zwiększoną prokreacją ludności (bowiem są to ludzie w wieku prokreacyjnym). A zatem następuje swoistego rodzaju odmłodzenie demograficzne gmin ościennych.

Rys. 2. Regionalny obrót migracyjny dla miasta Bydgoszczy w latach 1990–1996

Również w ostatnich latach podobne zjawisko odpływu ludności do gmin ościennych notuje się w odniesieniu do mieszkańców Torunia, którzy coraz liczniej przesiedlają się na stałe do najbliższych gmin, tj. gminy: Lubicz, Łysomice, Zławieś Wielka, Wielka Nieszawka oraz nieco oddalonej od miasta gminy Chełmża, Kowalewo i Golub Dobrzyń.

Prawie 40% napływu migracyjnego do Torunia pochodzi z województw ościennych – 35%, z byłego województwa toruńskiego 40% i z pozostałych obszarów Polski 24,9%. Udział gmin ościennych otaczających Toruń wynosił w latach 1990–1997 37,8% a w odpływie aż 43,8%.

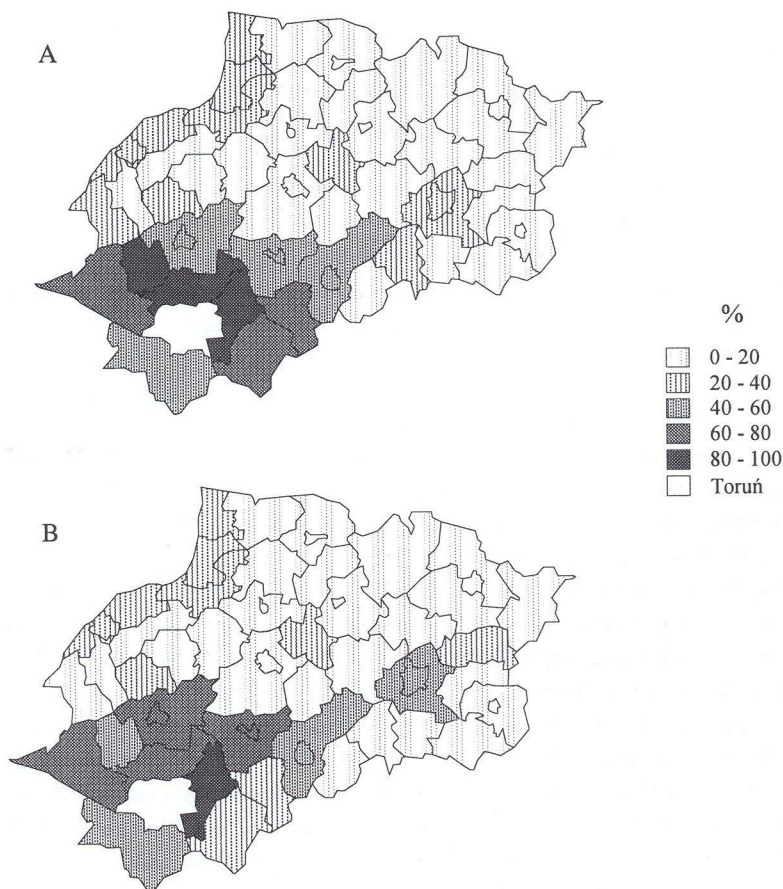
W odpływie migracyjnym z Torunia zauważono podobne wielkości, gdyż 30,3% odpływu było na tereny województw ościennych, 38,9% na obszar województwa toruńskiego i 30,8% na pozostałe obszary Polski.

Generalnie lokalny napływ migrantów do Torunia charakteryzował się tylko nieznacznie wyższymi wartościami niż odpływ. W latach 1990–1997 do Torunia z gmin ościennych przybyło 2068 osób, a odpłynęły 1673 osoby. Saldo migracji było zatem jeszcze dodatnie i wynosiło 395 osób. Jednakże z roku na rok obserwuje się (jak wykazały nasze badania) stałą tendencję do zwiększonego odpływu ludności na tereny gmin ościennych, tym bardziej, że zaciera się różnica pomiędzy poziomem życia w mieście a poziomem na obszarach podmiejskich. Na terenie gmin ościennych, oprócz funkcji rolniczych i przemysłowo-składowych, rozwijają się (jak wykazały nasze badania w gminie Wielka Nieszawka, Lubicz i Łysomice) funkcje mieszkalne, rekreacyjne i inne.

Na marginesie warto podkreślić, że miasta Bydgoszcz, Toruń, Włocławek, Chełmno, a nawet Inowrocław dzięki jeszcze dodatniemu saldu migracji wewnętrznych (które z roku na rok maleje), które rekompensuje ubytki z tytułu malejącego przyrostu naturalnego zachowują lub nieco zwiększają liczbę ludności. I pomimo tego, iż lata 1990–1997 charakteryzowały się ciągłym spadkiem dodatniego salda migracji wewnętrznych (w Bydgoszczy z 1,4 tys. w 1990 r. do 0,3 tys. osób w 1996 r., w Toruniu saldo za lata 1990–1997 wynosiło 4191 osób, to pełniło ono podstawową rolę w rzeczywistym przyroście liczby ludności wymienionych miast.

Podsumowując należy stwierdzić, że w obrocie migracyjnym do i z dużych miast zwiększa się rola obrotu regionalnego (gminy ościenne i województwo), maleje natomiast udział kraju w tym zjawisku.

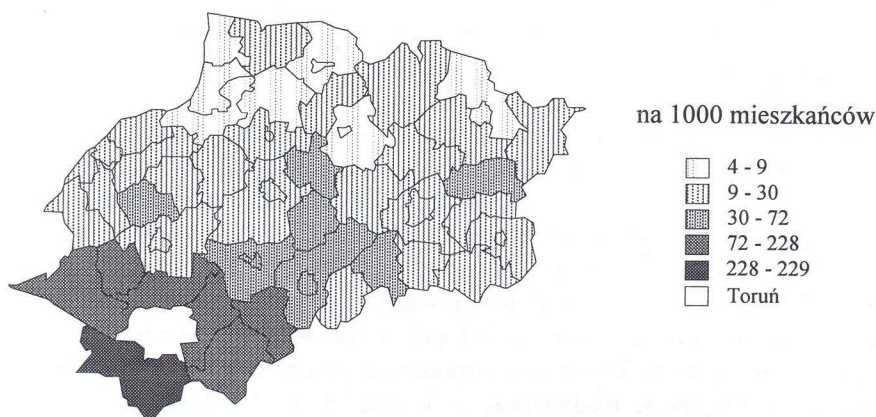
Migracje wahadłowe (dojazdy do pracy, do szkół itp.), migracje stałe i zmiany społeczne odzwierciedlają zachodzące również na tych terenach podmiejskich (gminy ościenne wokół dużych miast) procesy intensywnej urbanizacji. Swą atrakcyjnością przyciągają one zarówno migrantów w celu stałego zamieszkania jak i inwestorów.

Rys. 3. Mapa koncentracji regionalnego napływu (A) i odpływu (B) ludności do i z Torunia w latach 1990–1997

Jak już wcześniej wspomniano wzrasta lokalny odpływ ludności z dużych miast do ich strefy podmiejskiej – jest on systematyczny i jak się wydaje ma stałą tendencję. Tak więc obecnie kształtuje się pewien trend do opuszczania dużych miast i osiedlania się na obszarach podmiejskich. Przyczyną tego zjawiska jest w dużym stopniu konkurencyjność cen gruntów przeznaczonych pod zabudowę na obszarach wiejskich w strefie dużych miast w stosunku do cen w miastach. Ponadto postępujący rozwój środków transportu, zwłaszcza większa liczba samochodów osobowych, sprawia, że tańsze obszary podmiejskie stają się łatwiej dostępne czas dojazdu do nich z miejsca pracy (zlokalizowanego najczęściej w mieście) jest często zbliżony do czasu dojazdu z odległych dzielnic mieszkaniowych miasta (Kotowska, 1998).

Rys. 4. Regionalny obrót migracyjny dla miasta Torunia w latach 1990–1997

Rozwój komunikacji sprawia też, że mieszkanie na obszarach wiejskich jest znacznie mniej uciążliwe (rozwój telefonizacji, telefonia cyfrowa, dostęp do internetu). Dodatkowym czynnikiem przyciągającym potencjalnych migrantów są również walory ekologiczne, jak np. niższe niż w mieście zanieczyszczenie środowiska naturalnego, dostęp do tzw. zdrowej żywności, niski poziom hałasu, niższa przestępczość itp.

Wspomniane uwarunkowania, zarówno ekonomiczne, jak i związane z jakością życia, mogą powodować, iż w najbliższych latach trend do opuszczania miast i osiedlania się w strefach podmiejskich nasili się znacznie.

Wydaje się, że powyższa analiza potwierdza pewne tendencje w zachowaniach migracyjnych, a mianowicie:

1) Zmniejsza się ogólna ruchliwość przestrzenna ludności i obejmuje ona wszystkie kategorie wielkościowe miast. Przyrost liczby ludności w miastach podtrzymywany jest przez jeszcze dodatnie saldo migracyjne. Spadek mobilności przestrzennej, wynikający ze spadku migracji wewnętrznych można traktować jako reakcję na przeobrażenia na rynku pracy, pogorszenie się sytuacji materialnej znacznej części gospodarstw domowych i trudności mieszkaniowe związane z niedostatkami mieszkań i kosztem zakupu oddawanych mieszkań.

2) Obniża się w obrocie migracyjnym dla poszczególnych miast rola migracji krajowych, wzrasta natomiast znaczenie migracji lokalnych.

3) Obserwuje się pewną stałą tendencję w zachowaniach migracyjnych ludności polegającą na tym, że nadal do miast migruje ludność pochodząca ze wsi, stanowiąc w obrocie migracyjnym ponad 60%. Zauważa się przy tym pewne prawidłowości: do miast małych napływa głównie ludność ze wsi, do miast średniej wielkości (Inowrocław, Chełmno, Działdowo itd.) ze wsi i małych miasteczek. Natomiast z miast średniej wielkości migrują głównie ludzie do

miast dużych i niekiedy gmin ościennych. Z miast dużych gro migrantów przemieszcza się do stref podmiejskich i do miast tej samej kategorii wielkościowej.

Ponadto warto tu podkreślić, że migracje stałe mogą być jednym z wyznaczników oddziaływania miast i wyznaczania strefy ich wpływów. Zasięgi oddziaływania w tym zakresie zmniejszają się, następuje natomiast natężenie procesów migracyjnych w najbliższym otoczeniu miast (gminy sąsiednie).

Z powyższego wynika, że w obrębie dużych miast i aglomeracji miejskich województwa kujawsko-pomorskiego (Bydgoszcz, Toruń, Włocławek) w bezpośredniej strefie obserwuje się od początku lat 90. kształtowanie się suburbium, które objawia się poprzez nasilenie procesów przenoszenia mieszkańców tych miast na ich obrzeża, co może świadczyć o zjawisku suburbanizacji i rozwoju ich stref podmiejskich. Wystarczy wspomnieć, że np. w gminie Białe Błota bezpośrednio przyległej do Bydgoszczy od końca lat 80. do chwili obecnej odnotowuje się intensywny napływ ludności, ożywienie budownictwa mieszkaniowego i gospodarczego oraz tworzenie nowych podmiotów gospodarczych oferujących nowe miejsca pracy nie tylko dla ludności miejscowej ale i przyjezdnych, w tym również z Bydgoszczy i Inowrocławia. Podobny proces obserwujemy od początku lat 90. w gminach leżących w bezpośrednim sąsiedztwie Torunia (Wielka Nieszawka, Lubicz itd.).

Zaobserwowana tendencja nawiązuje do czwartej fazy transformacji ruchliwości przestrzennej Zelinsky'go (Zelinsky, 1971, s. 230–231; Jerczyński, 1998, s. 36–38), w której to odnotowuje się wzmożoną mobilność (tak migracji stałych jak i czasowych), intensywne ruchy migrantów pomiędzy miastami i w obrębie indywidualnych aglomeracji miejskich.

LITERATURA

- Jerczyński M., 1998, *Ruchliwość przestrzenna ludności – formy i procesy*, [w:] Ruchliwość przestrzenna ludności w okresie przemian ustrojowych (red. D. Szymańska), Toruń, Wyd. UMK, s. 31–41.
- Kotowska I. E., 1998, *Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990*, [w:] *Studia Demograficzne*, Nr 4(134), PAN, Warszawa, s. 3–36.
- Zelinsky W., 1971, *The Hypothesis of the Mobility Transition*, *Geographical Review*, nr 61.

POPULATION MOVEMENT AND ITS INFLUENCE RANGE AFTER EXAMPLES OF BYDGOSZCZ AND TORUŃ

SUMMARY

The subject of the paper is population movement to and from towns of Bydgoszcz and Toruń, along with appropriate influence range.

While studying a "town-region" relation, one can observe distinct feedbacks. On one hand the influence ranges and gravitation of a region to a town depend in great measure on its size, economic potential and attractiveness, while on the other hand, the range of influence and the intensity of its effect depend on transport development, density of settlements, population susceptibility to mobility within a town base as well as the level of its urbanization and industrialization.

Migration effects taking shape of balance of internal movements of population are differentiated depending on city size and the distance to the city. However, since the end of 80's everywhere the decrease in migration movements takes place.

In general, one can observe two opposing tendencies with reference to large towns (Bydgoszcz, Toruń). On the one hand there exists a quite strong interest in settling these towns (although the influx still fades), while on the other hand the residents of above mentioned settlement units move permanently to outskirts and country areas of neighbouring communes.

From the beginning of 90's the increasing migrations from Bydgoszcz to country areas have been noticed. Following surrounding communes admit main wave of migrants: Dąbrowa Chełmińska, Dobrcz, Osielsko, Sicienko, Białe Błota, Nowa Wieś Wielka and Solec Kujawski (see fig. 1 and 2).

In the years 1990–1997 the share of immigrants from outside Bydgoszcz Province in the total Bydgoszcz influx amounted to 58,6%, while from the region (former Bydgoszcz Province) 28% and from direct suburban zone (neighbouring communes) 13,4%. However, in the outflow number the 58% of emigrants moved outside Bydgoszcz Province, 23% emigrated from Bydgoszcz to area of a former Bydgoszcz Province and as much as 19% of total migrants moved to surrounding communes area. Therefore, 13,4% of total migrants number came to Bydgoszcz from neighbouring communes and 19% of total outflow emigrated from the town to suburban area. In the migration turnover of Bydgoszcz city the national circulation amounted to 58,1%, regional one 25,9% and the local as much as 16% (fig. 1, 2).

In the recent years the similar phenomenon of emigration to neighbouring communes is being observed in Toruń, where population more and more frequently settles permanently in the closest communes, that is: Lubicz, Łysomice, Zławieś Wielka, Wielka Nieszawka and in communes somewhat distant away from Toruń: Chełmża, Kowalewo and Golub–Dobrzyń.

Some 40% of migration influx to Toruń comes from neighbouring provinces, 35% from former Toruń Province and 25% from other areas of Poland. In the years 1990–1997 the share of communes surrounding Toruń has reached 37,8% and in the total emigration as much as 43,8% (fig. 3, 4).

Summing things up, one should state, that in the migration turnover to and from large towns, the role of local (neighbouring communes) and regional turnover increase, while the share of national turnover decreases.

It results from above, that within the limits of large towns and urban agglomerations of Kujawsko-Pomorskie Province (Bydgoszcz, Toruń, Włocławek), in their direct zones, since the beginning of 90's one can observe the forming of *suburbium*. It manifests itself in through the intensification of processes of moving population from these towns to their peripheries, what can prove the sub-urbanization phenomenon and the development of their suburban zones. It is enough to mention that for example in Białe Błota commune, which directly borders on Bydgoszcz, from the end of 80's till now, one can observe the intensive influx, housing and industrial construction, as well as forming new economic entities, which offer new workplaces, not only for local population, but also for those coming from outside, in this number from Bydgoszcz and Inowrocław. The similar process can be seen from the beginning of 90's in communes situated in the vicinity of Toruń (Wielka Nieszawka, Lubicz, and so on).

Tendency observed refers to Zelinsky's fourth phase of transformation of spatial mobility (Zelinsky, 1971, p. 230–231; Jerczyński, 1998, p. 36–38), which means an increased social mobility (both permanent and temporary migrations), intensive movements of population between towns and within individual urban agglomerations.